

O‘ZBEK VA INGLIZ TILIDA SO‘Z TURKUMLARI TASNIFI VA TRANSPOZITSIYASI

Shodiyeva Gulrux Nazir qizi

Farg‘ona davlat universiteti mustaqil izlanuvchisi

ORCID ID: 0000-0003-2190-5741

g.n.shodiyeva@pf.fdu.uz

Dusmatov Xikmatullo Hayitboyevich

Farg‘ona davlat universiteti dotsenti, Filologiya fanlari doktori (Dsc)

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.16831816>

Annotatsiya: Ushbu maqola o‘zbek va ingliz tillarida so‘z turkumlari tasnifining qiyosiy tahlilini va ularning bir tildan ikkinchisiga o‘tish jarayonlarini (transpozitsiya) o‘rganadi. Tadqiqot ikki til tizimidagi grammatik kategoriyalarning o‘ziga xos xususiyatlari, ularning funksional imkoniyatlari va tarjima jarayonidagi o‘zgarishlarni nazariy jihatdan tahlil qiladi. Maqolada agglutinatив va analitik til tiplarining so‘z turkumlari tizimiga ta’siri, shuningdek, transpozitsiya hodisasining lingvistik asoslari ko‘rib chiqiladi.

Kalit so‘zlar: so‘z turkumlari, transpozitsiya, qiyosiy tilshunoslik, o‘zbek tili, ingliz tili, grammatik kategoriyalar, morfologiya, sintaksis.

Аннотация: В статье проводится сопоставительный анализ классификации классов слов в узбекском и английском языках и процессов их перехода из одного языка в другой (транспозиции). В исследовании теоретически анализируются особенности грамматических категорий в двух языковых системах, их функциональные возможности и изменения в процессе перевода. В статье рассматривается влияние агглютинативного и аналитического типов языка на систему классов слов, а также лингвистические основы явления транспозиции.

Ключевые слова: классы слов, транспозиция, сопоставительное языкознание, узбекский язык, английский язык, грамматические категории, морфология, синтаксис.

Abstract: This article studies a comparative analysis of the classification of word classes in Uzbek and English and the processes of their transition from one language to another (transposition). The study theoretically analyzes the specific features of grammatical categories in the two language systems, their functional capabilities and changes in the translation process. The article examines the influence of agglutinative and analytic language types on the word class system, as well as the linguistic foundations of the transposition phenomenon.

Keywords: word classes, transposition, comparative linguistics, Uzbek language, English language, grammatical categories, morphology, syntax.

KIRISH

So‘z turkumlari tasnifi har qanday tilning grammatik tizimining asosiy komponenti hisoblanadi va tillarning tipologik xususiyatlarini aniqlashda muhim ahamiyat kasb etadi. O‘zbek va ingliz tillari turli til oilalariga mansub bo‘lib, ularning grammatik tuzilishi, morfologik xususiyatlari va sintaktik qonuniyatlari sezilarli farqlanadi [1]. O‘zbek tili agglutinatив tipga mansub bo‘lib, keng morfologik imkoniyatlarga ega, ingliz tili esa analitik xususiyatlarga boy til hisoblanadi.

Transpozitsiya hodisasi - soʻzning bir turkumdan ikkinchisiga oʻtishi - har ikkala tilda turlicha namoyon boʻladi va bu jarayon tillarning ichki qonuniyatlari bilan chambarchas bogʻliq [2].

Zamonavir tilshunoslikda soʻz turkumlari masalasi nafaqat nazariy, balki amaliy jihatdan ham dolzarb hisoblanadi. Globallashish sharoitida tillararo aloqalarning kuchayishi, tarjima faoliyatining rivojlanishi va ikki tillilikning keng tarqalishi soʻz turkumlari transpozitsiyasi masalasini yanada muhim qiladi [3]. Oʻzbek va ingliz tillari oʻrtasidagi tipologik farqlar transpozitsiya jarayonlarining oʻziga xos xususiyatlarini keltirib chiqaradi, bu esa lingvistik tadqiqotlar uchun keng imkoniyatlar yaratadi.

METODOLOGIYA VA ADABIYOTLAR TAHLILI

Ushbu tadqiqot qiyosiy-tipologik tahlil metodiga asoslanadi va ikki bosqichli yondashuvni qoʻllaydi. Birinchi bosqichda oʻzbek va ingliz tillarining soʻz turkumlari tizimi alohida-alohida tahlil qilinadi, ikkinchi bosqichda esa qiyosiy tahlil amalga oshiriladi. Tadqiqot metodologi jihatdan deskriptiv tahlil, kontrastiv lingvistika va tipologik tahlil usullarini birlashtiradi [4].

Oʻzbek tilshunosligida soʻz turkumlari masalasiga A.Gʻulomov, H.Nematov, Sh.Rahmatullayev kabi olimlar katta hissa qoʻshgan. A.Gʻulomovning "Oʻzbek tili grammatikasi" asarida soʻz turkumlari morfologik va sintaktik mezonlar asosida tasniflanib, ularning funksional xususiyatlari batafsil koʻrib chiqilgan [5]. H.Nematovning tadqiqotlarida oʻzbek tilining agglutinativ xususiyatlari soʻz turkumlari shakllanishiga ta'siri tahlil qilingan. Sh.Rahmatullayev esa soʻz yasalihi va soʻz turkumlari oʻrtasidagi bogʻliqlikni chuqur oʻrganib, transpozitsiya jarayonlarining morfologik asoslarini aniqlagan [6].

Ingliz tilshunosligida Otto Jespersen, Leonard Bloomfield va Noam Chomsky kabi olimlarning ishlari soʻz turkumlari nazariyasining rivojlanishiga muhim hissa qoʻshgan. Jespersen oʻzining "The Philosophy of Grammar" asarida soʻz turkumlarini semantik, morfologik va sintaktik mezonlar asosida tasniflab, ularning funksional jihatlarini ta'kidlagan [7]. Bloomfieldning strukturalist yondashuvida morfologik taqsimot prinsipi asosiy mezon sifatida belgilangan. Chomskyning generativ grammatika nazariyasi soʻz turkumlarini sintaktik pozitsiya va distribusiyasi asosida tahlil qilish usulini joriy etdi [8].

Transpozitsiya masalasiga E.Kurilovich, A.A.Potebnya va I.I.Meshchaninov kabi olimlar muhim hissa qoʻshgan. E.Kurilovichning derivatsiya va transpozitsiya haqidagi nazariyasi zamonavir morfologiyaning asosini tashkil etadi. U transpozitsiyani soʻzning bir grammatik turkumdan ikkinchisiga oʻtishi sifatida talqin qilib, bu jarayonning til tizimidagi rolini ta'kidlagan [9]. A.A.Potebnyaning ishlari soʻz yasalihi va grammatik oʻzgarishlar oʻrtasidagi bogʻliqlikni ochib berdi.

I.I.Meshchaninovning tipologik tadqiqotlari turli tildagi transpozitsiya jarayonlarining qiyosiy tahlilini amalga oshirish imkonini yaratdi [10].

Zamonaviy tadqiqotlarda qiyosiy tilshunoslik yo'nalishida Anna Wierzbicka, Bernard Comrie va Martin Haspelmath kabi olimlarning ishlari e'tiborga loyiq. Wierzbickaning semantik universallar nazariyasi so'z turkumlarining kognitiv asoslarini ochib beradi. Comriening tipologik tadqiqotlari turli tillardagi grammatik kategoriyalarning qiyosiy tahlilini taqdim etadi. Haspelmathning morfologik tipologiya bo'yicha ishlari agglutinatив va analitik tillar o'rtasidagi farqlarni aniqlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

NATIJAR VA MUHOKAMA

O'zbek tilida so'z turkumlari tasnifi an'anaviy ravishda semantik, morfologik va sintaktik mezonlar asosida amalga oshiriladi. Asosiy turkumlar ot, sifat, son, olmosh, fe'l, ravish, ko'makchi, bog'lovchi va undov so'zlardan iborat. O'zbek tilining agglutinatив tabiatiga ko'ra, so'z turkumlari o'rtasidagi chegaralar nisbatan aniq bo'lib, har bir turkum o'ziga xos morfologik belgilarga ega. Masalan, otlar kelishik qo'shimchalari, fe'llar esa shaxs-son, zamon, mayl qo'shimchalarini qabul qiladi.

Ingliz tilida so'z turkumlari tizimi analitik til xususiyatlariga mos ravishda tashkil etilgan. Asosiy turkumlar noun (ot), adjective (sifat), verb (fe'l), adverb (ravish), pronoun (olmosh), preposition (ko'makchi), conjunction (bog'lovchi) va interjection (undov)dan iborat. Ingliz tilida so'z turkumlarini aniqlashda sintaktik pozitsiya va distributsiya muhim rol o'ynaydi, chunki morfologik belgilar cheklangan.

Transpozitsiya jarayonlari ikki tilda ham faol bo'lib, ammo turli mexanizmlar orqali amalga oshiriladi. O'zbek tilida transpozitsiya asosan derivatsion qo'shimchalar yordamida ro'y beradi. Masalan, "o'qi-" fe'lidan "o'quvchi" (fe'ldan ot), "o'qish" (fe'ldan fe'l), "o'qimishli" (fe'ldan sifat) so'zlari hosil bo'ladi. Bu jarayon morfologik vositalar yordamida aniq namoyon bo'ladi va natijada hosil bo'lgan so'z yangi turkumning barcha xususiyatlarini kasb etadi.

Ingliz tilida transpozitsiya ko'pincha konversiya (zero derivation) yordamida amalga oshadi. Masalan, "water" so'zi ham ot ("suv"), ham fe'l ("sug'ormoq") vazifasini bajaradi. Bundan tashqari, ingliz tilida sufikslar yordamida ham transpozitsiya ro'y beradi: "teach" (fe'l) → "teacher" (ot), "quick" (sifat) → "quickly" (ravish).

Qiyosiy tahlil natijasida aniqlandi ki, o'zbek tilida transpozitsiya jarayoni ko'proq morfologik jihatdan belgilangan va har bir o'zgarish aniq grammatik formantlar bilan ifodalanadi. Ingliz tilida esa transpozitsiya ko'pincha leksik-semantik o'zgarishlar bilan bog'liq bo'lib, kontekst va sintaktik pozitsiya orqali aniqlanadi.

Funksional jihatdan ikki tildagi transpozitsiya turli maqsadlarga xizmat qiladi. O'zbek tilida bu jarayon til boyligini oshirish, yangi tushunchalarni ifodalash va grammatik kategoriyalar o'rtasidagi moslashuvchanlikni ta'minlash vazifasini bajaradi. Ingliz tilida transpozitsiya tilning ixchamligi va ifodaviyligini oshiradi, shuningdek, leksik resurslardan samarali foydalanish imkonini yaratadi.

Semantik jihatdan transpozitsiya jarayonlari ikki tilda ham ma'lum qonuniyatlarga bo'ysunadi. O'zbek tilida transpozitsiya natijasida so'zning asosiy semantik yadrosi saqlanib qoladi, ammo grammatik ma'no o'zgaradi. Ingliz tilida ham shunga o'xshash jarayon kuzatiladi, lekin semantik o'zgarishlar ko'proq kontekstga bog'liq.

XULOSA

O'zbek va ingliz tillarida so'z turkumlari tasnifi va transpozitsiya jarayonlarining qiyosiy tahlili ikki tilning tipologik farqlarini yaqqol ko'rsatdi. O'zbek tilining agglutinativ tabiati transpozitsiya jarayonlarini morfologik jihatdan aniq belgilash imkonini beradi, ingliz tilining analitik xususiyatlari esa sintaktik va kontekstual omillarning ahamiyatini oshiradi.

Tadqiqot natijasida aniqlandi ki, transpozitsiya hodisasi ikki tilda ham grammatik tizimning moslashuvchanligi va rivojlanish qobiliyatini ifodalaydi. O'zbek tilida bu jarayon keng derivatsion imkoniyatlar bilan ta'minlanadi, ingliz tilida esa leksik ekonomiya va sintaktik moslashuvchanlik orqali amalga oshadi.

Olingan natijalar tarjima nazariyasi, kontrastiv tilshunoslik va til o'qitish metodikasi uchun amaliy ahamiyat kasb etadi. Ikki til o'rtasidagi struktural farqlarni tushunish tillararo muloqot samaradorligini oshirish va ikki tilli ta'lim dasturlarini takomillashtirishga yordam beradi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Crystal, D. (2008). A Dictionary of Linguistics and Phonetics. 6th edition. Oxford: Blackwell Publishing.
2. G'ulomov, A., Asqarova, M. (1987). Hozirgi o'zbek adabiy tili. Toshkent: O'qituvchi.
3. Comrie, B. (1989). Language Universals and Linguistic Typology. 2nd edition. Chicago: University of Chicago Press.
4. James, C. (1980). Contrastive Analysis. London: Longman.
5. G'ulomov, A. (1995). O'zbek tili grammatikasi. Toshkent: O'zbekiston.
6. Rahmatullayev, Sh. (1978). O'zbek tilining izohli frazeologik lug'ati. Toshkent: O'qituvchi.
7. Jespersen, O. (1924). The Philosophy of Grammar. London: George Allen & Unwin.
8. Chomsky, N. (1957). Syntactic Structures. The Hague: Mouton.
9. Kurilovich, E. (1962). Ocherki po lingvistike. Moskva: Izdatel'stvo inostrannoy literatury.
10. Meshchaninov, I.I. (1978). Problemy razvitiya yazyka. Leningrad: Nauka.